

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 107-115

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 107-115

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.659361

Geliş Tarihi / Received: 11.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2019

TACİKİSTAN İÇ SAVAŞI

M. Serkan TAFLIOĞLU¹

Öz

İç savaşlar genelde uzun süre biriken siyasi ve iktisadi sorunların tetikleyici bir unsur sonrası ortaya çıkar. Tacikistan iç savaşında bu unsurun Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan şartlar olarak kabul edilebilir. Sovyet mirası etkin olduğu kadar iç savaş boyunca dış etkenlerde çatışmaların gidişatında etkin olmuştur. Fakat çalışmamızın ana eksenini Tacikistan iç savaşının çıkışı ve siyasi sürecin ortaya konulmasıdır. İç savaşlar çok değişkenli farklı disiplinler tarafından çalışması gereken önemli bir konudur. Bir ülkenin siyasi tarihinin doğru anlaşılması bugünkü sorunları anlamada en önemli yöntemlerden biridir. Bu sebeple çalışmada Tacikistan siyasi tarihi de genel olarak ortaya konulmaya gayret edilecektir. Makalede Tacikçe, Arapça, Farsça birincil kaynaklardan istifade edileceği gibi şahsi saha gözlemlerinden de yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Tacikistan, Tacik İç Savaşı, Tacikistan İslami Hareketi.

Jel Kodları : D74, F51, F52, N40.

TAJIK CIVIL WAR

Abstract

Civil wars often emerge after a long period of triggering political and economic problems. In Tajikistan civil war, this element can be accepted as the conditions that emerged with the dissolution of the Soviets. The Soviet legacy was as effective as it was in the course of conflicts in external factors during the civil war. But the main axis of our study is the emergence of the civil war in Tajikistan and the political process. Civil wars are an important issue that must be studied by different multidisciplinary disciplines. A proper understanding of the political history of a country is one of the most important ways to understand the current problems. For this reason, we will endeavor to present the political history of Tajikistan in general. In this article, we will try to make use of the primary sources of Tajik, Arabic and Persian, as well as our personal field observations.

Keywords : Tajikistan, Tajik Civil War, Tajikistan Islamic Movement.

Jel Codes : D74, F51, F52, N40.

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, staflioglu@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0414-1241.

GİRİŞ YERİNE

Sovyetlerin dağılma sürecinde Tacikistan iç savaşı Sovyetlerin bıraktığı siyasi, iktisadi ve idari miras üzerine doğduğu söylenebilir. Bir iç savaşın menşei ve değişkenlerini ortaya koymak kolay bir süreç olmadığı gibi farklı disiplinler tarafından çalışılması gereken bir konudur. Bu sebeple çalışmamızın ağırlık noktası siyasi açıdan Tacikistan iç savaş sürecini ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmamızın ağırlıklı dönemi Sovyet sonrası dönem ile anlaşmanın imzalandığı tarih olan 1997 senesi arası olsa da, Tacikistan siyasi tarihi ve siyasal sistem hakkında genel bir bilgi verilmiştir. 1929 yılında Sovyetler tarafından devlet haline getirilen Tacikistan'ı bu dönem hakkında genel bilgi sahibi olmadan anlamak pek mümkün değildir. İncelememizde birincil kaynaklar olarak Tacikçe başta olmak üzere Arapça, Farsça kaynaklar ile bölgedeki tarafımızdan yapılan saha gözlemlerine dayanan bilgiler kullanılacaktır.

I. İÇ SAVAŞ ÜZERİNE

İç savaşlar insanlık siyasi tarihi açısından diğerlerinden daha fazla acı ve vahşet içeren içtimai bir olgudur. 1960'lı yıllardan sonra birçok ülke çok ciddi iktisadi ve insan kayıpları ile bunu yaşamış ve günümüzde birçok ülkede hala bu acı olguyu tecrübe etmektedir. İç savaş olgusu hem iktisat hem de siyaset biliminde daha fazla derinlemesine araştırılması gereken bir konudur. Bir düşünürün dediği gibi, iç savaş hakkında düşünmeye başlanıldığında, başka bir şey düşünmek zordur (Blattman ve Miguel, 2010: 47). İç savaşın sebeplerini daha iyi anlamak, gelecekteki iç savaşları ve toplum içindeki silahlı çatışmayı önleyebilir belki de devam eden savaşları çözmeye yardımcı olabilir. Bu önerme doğru kabul edilse bile her iç savaşın ayrı dinamikleri bulunmaktadır. Bu sebeple her iç savaş kendi iç ve dış dinamikleri ve etkenleri açısından ayrı ayrı incelenmelidir. Bunun doğal sonucu olarak çoğu olayda deneysel testler teoriye dayanmaz ve nazari açıklamalar konu ile ilgili farklı teorileri ayırt etmemize izin vermez. Teori ile deneysel incelemeler arasında bir kopukluk meydana getirir. Bu aslında iç savaşları bir kalıba sokmak veya belli sebepleri bağlamanın zorluğundan doğmaktadır.

İç savaşları çalışmak bir çerçeve çizilebilir için tabii olarak iç savaşın bir tanımının yapılmasını gerektirmektedir. İçtimai ve insani bilimlerde belki de en zor olan mesele ise zaten kavramların sarıh bir tanımlanmasını yapabilmektir. İç savaşların başlangıcı, gelişimi ve bitişi tarafsızlık içinde gözlemlenmesi çok zor olan bir olgudur. İç savaşların genellikle tanımı tarafların amaçları üzerinden veya savaşın sonuçları üzerinden değil kullandığı şiddet üzerinden yapılmaktadır. Kısaca iç savaşlar silahlı bir veya daha fazla örgütlü unsurun hükümete karşı savaşması olarak tanımlanmaktadır (Hoeffler, 2012: 7). Silahlı unsurların birbiriyle savaşması iç savaşa değil fakat toplumsal kargaşa ve şiddete örneklendirme olabilir. Rejim ve hükümet unsurlarına saldırı bu durumda iç savaş için temel hareket noktasıdır. İç savaş kirli bir savaş türüdür. Çoğu zaman iç savaşlar komşu ülkelerin veya küresel güçlerin müdahalesiyle örtülü uluslararası bir mücadeleye dönüşür. Devletler kendi jeopolitik veya siyasi/iktisadi menfaatlerine göre hükümet veya hükümet karşıtı silahlı unsurları destekleyebilirler.

II. TACİKİSTAN SİYASİ TARİHİ VE TACİKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

Tarihte geriye gidildikçe coğrafyalar üzerinde bilimsel ve ideolojik açıdan tartışılmalı konuların sayıları artar. Kimileri için tarih geleceğin haritası kabul edilir ve bunun doğal sonucu, geleceği doğru kurabilmek geçmişini doğru okumaktan geçer tespitidir. 1924 yılında Sovyet yönetimince hazırlanan ulusal sınırların belirlenmesi belgesinde Türklerin, Taciklerin kendi bölgelerini işgal ettiği ve Tacikleri dağlara sürdüğu ifade edilmiştir (Bergne, 2007: 3). Bahtiyari bölgesi de dâhil olmak üzere Türklerin, Arapların gelişinden önce bölgede olduğu yönünde ciddi bilimsel çalışmalar

bulunmaktadır (Williams, 2002). Sovyet döneminde Türkistan coğrafyası siyasi olarak parçalandığı için Taciklerin, İrani olduğu özellikle vurgulanır. Tacik kelimesinin Farsça'dan mı Türkçe kökenli bir kelimeden mi geldiği üzerine nazariyeler bulunmaktadır. Arap orduları bölgeye ilk geldikleri zaman Sasani, Akhun ve Türk aristokrasisi ile birlikte bölgeyi yönetmeye devam etmişlerdir. Batı İrani dili olan Farsçanın bölge dilleri üzerine hâkimiyet kurup bir nevi ortak resmi dil olması ayrı incelenmesi gereken bir süreçtir. Muasır Farsça ile biraz farklı olsa da bölgede Farsçayı hâkim kılan Samanilerin (M.S. 819-999) olduğu bilinmektedir. Tacikler bölgedeki varlıklarını ve hâkimiyet savlarını Samanilere dayandırmaktadır. Samanilerin merkezi/başkenti konumundaki şehir Buhara bugün Özbekistan sınırlarında kaldığı için Tacikistan ile Özbekistan arasındaki en büyük siyasi/harsi çatışma noktalarından birini oluşturmaktadır. 13. Yüzyıl Türk Moğol mücadelesi sonrası 15. Yüzyıldan sonra bölgeye Özbek Türkleri hâkimiyet sağlamışlardır. Sovyet öncesi Semerkant ve Buhara bölgesinde siyasi hâkimiyet Türklerde olmasına rağmen Pamir bölgesinde Doğu İrani dilleri konuşulmaya devam etmektedir.

Devrim sonrasında, Sovyet rejimi etnik sınırları ve kimlikleri daha açık belirlemek ve siyasi bölünmeleri had safhaya çıkarmak istemiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Türkistan olarak adlandırılan bölge Hazar Denizi doğusundan, İran, Afganistan ve Hindistan sınırlarına kadar uzanan Çin Türkistan'ı deneni bölgeyi içeren bir coğrafyayı kapsamaktaydı (Carr, 2005: 302). Güneybatıda yaşayan Tacikler dışında bölgede Türk ve Türk lehçeleri konuşmaktaydı. Sonradan Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar ismi altında bölünmeler ırk, dil veya tarihi farklılıklardan dolayı değil yerel çatışma, üstünlük kurma ve iktidar mücadelesinin bir sonucudur. Sovyet yönetimince Türkistan coğrafyasını söylemde halkalara "kendi kaderini tayin" söylemi altında bölmek ve siyasi haritayı yeniden şekillendirmek istenilmiştir. Real politik ve Rus jeopolitiğinin gereği olarak Türkistan, SSCB için hayati bir tehdit oluşturmaktaydı. Nitekim 1918 sonrası bölge Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında yönetilmiştir. Lenin gibi Stalin de Türkistan'daki siyasi hareketler üzerinde Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin örnek alınması ve Enver Paşa'nın Pantürkizm söylemlerinin yayılmasından korkuyordu. Haziran 1920 yılında kurulan Türkistan Komisyonu, Komünist Parti Politbürosuna ideolojik gerekçelerle Türkistan'ın bölünmemesi gerektiği yönünde bir rapor sunmuştur (Bergne, 2007: 40). Sovyet yönetimi tarafından 1924 yılında kurulan ulusal sınırları belirleme komisyonunun bölgedeki asli hedefi Sibiryaya kadar uzanan bir Türkistan federasyonu kurulmasını engellemektir. Sovyet dil bilimcilerin görevi de Türk dilleri arasındaki farkları ortaya koymak ve onları geliştirmektir.

Semerkant ve Buhara gibi tarihi ve harsi Türk şehirlerinde yaşayan Taciklerin etnik kimliğini ve dilini ortaya çıkarmak Sovyetleştirme adı altında Özbekistan içerisinde Tacik Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurarak sağlanmıştır. 1924-1929 arası Basmacı ayaklanması ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulması aynı zamana denk gelmektedir. Bolşeviklerin asıl amacı Türkçü hareketin gücünü bölgede kırmaya çalışmaktı (Golden, 2015: 208). 1929 yılında Tacikistan Otonom Yönetimi, Sovyet sonrası bağımsızlık hakkına sahip olmasını sağlayan Sovyetler Birliği Cumhuriyeti statüsünü kazanmıştır. Sovyet rejimi Tacikistan'da 1929 sonrası geleneksel İslam'ı denetim altında tutan ama Tacik kimliği ve milliyetçiliğinin, Türklere karşı, destekleyen bir siyaset izlemiştir. Kızıl Ordunun Tacik Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin dağlık bölgelerindeki Basmacı isyanını bastırması 1931 yılına kadar sürmüştür. 1928 yılında Stalin kolektivizasyonu yarım milyon insanın güney Tacikistan'dan Afganistan'a göç etmesine sebep olmuştur (Epkenhans, 2016: 5). Sovyet istatistiklerine göre devrim sonrası ilk on yılda doğu Buhara'nın nüfusunun %42.5'i azalmıştır. Tarihsellik açısından Türkistan tarihi ve coğrafyası incelenmeden Tacik tarihini incelemek pek mümkün değildir (Frye, 1998: 3). 1929 yılında TSSC kurulduğu zaman başkent ilan edilen Duşanbe güçlü bir şehirleşmeye sahip olmayan, nüfusu az olan bir şehirdir. Komünist Parti, yeni bir Tacik Sovyet Entelijansiyasını meydana getirmek istemiştir. Bu bağlamda Sovyet felsefesine dayanan üniversite, enstitüler okullar açılmış ve geleneksel eğitim yasaklanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Tacikler'in Afganistan'da faaliyet yürüten İran Devrim Muhafızları unsurlarıyla ve Afganistan'da yaşayan Tacikler ile etkileşim içine girmesine sebep olmuştur. Sovyet ordusunun istihbarat amacıyla savaşta Tacikleri kullanması, Tacikistan Tacikleri üzerine etnik bilincin güçlenmesine sebep olmuştur (Marat, 2008: 53). Aynı zamanda İran ve Afganistan'daki edebi ve dini yayınların Tacikistan'da yayılmaya başlamasına imkân sağlamıştır.

İç savaşı sonrası Tacikistan'da siyasi ve ideolojik mücadele açısından İslami Rönesans Partisi/hareketi ana muhalif görüş olduğunu söylemek mümkündür. Taciklerin doğdukları yer, ülkenin kuzeyinde, güneyinde, Özbekistan, Kırgızistan veya Afganistan'da doğması gibi, kendi aralarında kimlikleri üzerinde de belirleyici bir yere sahiptir. Taciklerin çoğunluğu Sünni olmakla beraber Pamir bölgesinde yaşayan Tacikler Şii'dir. Tacikistan etnik ve dini dağılımı konusunda farklı oranlar olduğu için oran vermek pek sağlıklı olmayacaktır (Thibault, 2014: 2).

Sovyet dönemi hızlı sanayileşme ve modernleşme süreci, geleneksel Tacik toplumu üzerinde olumsuz tesirler yapmış, geleneksel yaşantı ve kültürünü korumak isteyen Tacikler dağlık kırsal kesimlere çekilmişlerdir. Zaman içerisinde daha iyi şehir yaşamı ve iş imkânları için şehirlere gelen kesim kültürlerini de şehirlere taşımışlardır. Başlarda kırsal kesim geleneksel eğitim yönünden yetersiz din adamları şehirdeki kitlelerle iletişime devam etse de sonradan şehirler kendi içinden siyasi dini entelektüeller çıkarmaya başlamıştır. Bu süreç esas itibarı ile hızlı modernleşme yaşamak isteyen birçok İslam ülkesinde yaşanan bir süreçtir.

III. TACİKİSTAN JEOPOLİTİĞİNE KISA BİR BAKIŞ

Tacikistan, Tarihsel Türkistan coğrafyasının güneydoğusunda dünyanın çatısı denen bölgede Kunlun, Hindukuş, Pamir dağları üzerinde % 93'ü dağlık olan bir ülkedir. Bu özellik hava durumunda yazın +45 dereceden kışın -60 dereceye kadar varan değişiklikte bir iklime sahip olmasına sebep olmaktadır. Tacikistan coğrafi açıdan Kuzeyde Sogd, Zerafşan ve Reşt vadisini içeren Kuhistan, Katlon ve Hisar ve Düşenbeyi içeren güney ve Pamir bölgesi olarak dört ana bölgeye ayırmak mümkündür. Bu zor arazi yapısı nüfusun kayda değer bir oranının hala kırsalda yaşamasıyla daha zor bir toplumsal iktisadi yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu gibi coğrafyalarda etnik oran vermek çok sağlıklı olmamakla beraber ciddi bir oranda Özbek Türk nüfusu bulunmaktadır. Nüfusun kahir ekseriyeti yaklaşık %96 gibi oranla Müslüman kabul edilmekte çoğunlukta hâkim anlayış geleneksel Sünni inancına mensuptur. Bedeşan dağlık bölgeleri ve Pamir bölgesinde bir azınlık İsmaili Şii'dir. Irki olarak Tacikler İndo-Avrupalı olarak kabul edilmektedir. Günümüz Tacik halkı kültürü son 1000 yıllık süreç sonucunda ortaya çıkmıştır. 1999 yılında Samani Devletinin kuruluşunun 1100. Yılı olarak kutlanmıştır.² Bölgedeki Türk, Moğol, Arap hâkimiyetleri ve tarihsel süreç içerisinde Tacikler Özbekistan (Semerkant ve Buhara) ve Afganistan başta olmak üzere diğer ülkelerde yaşamaktadırlar.

Sovyet dönemi dini eğitim ve öğretim ilk başlarda yasak olsa da Stalin sonrası sıkı denetim altında dini eğitime izin verilmiştir. Çoğunluğu Rus Ortodoks olan yaklaşık %1'lik Hıristiyan nüfusu da bulunmaktadır. Ruslar, Tacikistan dışına göç ettikçe bu oran doğal olarak düşmektedir. Orta Asya Türk Devletlerinin su ihtiyacının %60'ı Tacikistan nehirleri tarafından sağlanmaktadır. Tacikistan başta Çin olmak üzere bölgenin en önemli ülkeleri Özbekistan, Kırgızistan ve Afganistan ile komşu durumundadır.

Tacikistan, dünyanın en yoğun uyuşturucu kaçakçılığının yaşandığı ve bölgesel silahlı çatışmaların baskın olduğu ciddi güvenlik sorunları yaşayan bir ülke konumundadır. Coğrafi olarak Afganistan sınırında konumlanmıştır ve komşusunun istikrarsızlığı 11 Eylül'den önce Tacikistan'ı ve ABD'nin Teröre Karşı Savaşında en kritik ülkelerden biri haline getirmiştir. Çin ve Uygur, Doğu Türkistan, Özbekistan ve İslami silahlı cihatçı unsurların eğitim alanı ve merkezi olan Pakistan dolaylı komşusudur.

Tacikistan hükümeti için, asıl sorun, rejimin güvenliğidir ve çabalarının çoğu bu amacın gerçekleştirilmesine yöneliktir. Sınır güvenliği, yurt dışından silahlı unsurların saldırılarına karşı korunma ve uyuşturucuyla mücadele için rejim Rusya ile güvenlik konusunda etkin bir ortaklık içerisinde (Matveeva, 2005: 133).

² Duşanbe'nin merkezinde Samani Devleti'nin kurucusu İsmail Samani'nin heykeli bulunmaktadır. Bir nazariyeye göre ailesi günümüz Afganistan'da bulunan Belh'den gelmiştir. Tacikistan resmi söylemi Samanilerin tarihteki ilk Tacik devleti olarak kabul etmektedir.

IV. TACİKİSTAN SİYASAL SİSTEMİ ÜZERİNE

Günümüz Tacikistan'ı ise demokratik, laik, üniter bir parlamenter sisteme sahip bir cumhuriyettir. Cumhurbaşkanı hem devlet başkanı hem de hükümetin başı konumundadır. İmamali Rahmanov, 1992 yılından beri Tacikistan başkanlığını yürütmektedir. Tacik Parlamentosu Meclisi Milli ve Meclisi Nemayendegan olmak üzere iki kamaralıdır. Alt kamara ise 41 milletvekilinin tek bölgesel seçim sistemiyle seçilen, 22 milletvekilinin ise parti listesinden seçildiği 63 milletvekilinden oluşmaktadır. Üst kamara ise, 25'inin yerel yönetimler tarafından seçilen ve 8'inin ise devlet başkanı tarafından atanan 33 temsilciye sahiptir. İdari yönetim bakımından Dağlık Bedeşşan Otonom Bölgesi, Katlon ve Sogd Bölgeleri ve doğrudan yönetilen bölgeler olarak ayrılmaktadır.

Tacikistan 20. Yüzyıl içerisinde sahip olduğu beş anayasanın dördü Sovyet döneminde biri Sovyet sonrası dönemde kabul edilmiştir. Totaliter bir sisteme sahip olan SSCB içerisinde yapılan anayasalar Sovyet anayasalarının bir uyarlamasıdır. İlk Sovyet anayasası 1918 yılında iç savaş devam ederken yazıldığı için Komünist Parti'nin mutlak hâkimiyetine dayansa da nispeten dini özgürlüklere daha ılımlı yaklaştığı söylenebilir. Tacik Yüksek Sovyeti 9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. 1978 anayasasında yapılan değişiklikler ile artık Lenin Meydanının ismi Azadi Meydanı, Lenin heykeli yerine de İsmail Samani'nin heykeli dikilmiştir. Günümüzde yürürlükte olan anayasa ise 1994 yılında yapılmış fakat 1999 ve 2003 yıllarında ciddi değişiklikler geçirmiştir. 1997 yılında iç savaş sonrası imzalanan anlaşma çerçevesinde muhalefetin isteği üzerine İslam ve siyaset arasındaki katı kısıtlama bir nebze olsun azaltılmıştır. 2003 yılında başkanlığın tek dönem beş yıldan iki dönem yedi yıllığa çıkarması halihazırdaki başkanın dönemini 2020'ye kadar uzatma imkanı sağlamıştır. Fakat 2020 sonrası, elbette yeni bir anayasa değişikliği yapılmazsa, anayasal olarak başkan seçilmesi mümkün değildir. Tacikistan siyasal gelişmeleri önümüzdeki yıllarda siyasal sistem üzerine tartışmaların devam edeceğini göstermektedir.

V. TACİKİSTAN İÇ SAVAŞI ÜZERİNE

Sovyetler Birliği dağılması sonrası patlak veren Tacikistan iç savaşının ortaya çıkmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bölgeselcilik ve Sovyetlerin idari mirası, Tacik toplumdaki geleneksel İslam anlayışı üzerindeki fikri anlaşmazlıklar, iktisadi kaynaklar üzerinde hakimiyet ve iktidar mücadelesi, Sovyet sonrası yönetici elitlerin kendi arasındaki bölünme gibi birçok sebep sayılabilir. Tacikistan iç savaşını çalışan kimi uzmanlar daha basit bir ifadeyle iç savaşın taraflarını Komünist Parti ve İslami değerleri savunan hareketler olarak sınırlandırmaktadır³. Tacikistan Sovyet Cumhuriyetleri içinde iktisadi bakımdan en az gelişmiş ve en fazla Sovyet yardımı alan cumhuriyetlerden biridir. Sovyet iktisadi sistemi içerisinde ağır sanayi Ruslar, Almanlar, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Tacikistan ise fazla ekilebilir tarım arazisine sahip değildir. Bu durum yerel güç merkezleri, Özbek ve Tacikler arasında kısıtlı arazilerin yönetimi üzerinde ciddi rekabet yaratmaktadır. Bağımsızlık sonrası siyasi nomenklatura ve siyasi muhalefet arasında Tacikistan Devleti veya etnik kimliğin üzerinde tartışmadan ziyade Tacikistan tarihi ve kültürünün kısaca geleceğinin hangi kimlik üzerine oturtulacağıdır. Tacikistan'da Sovyet dönemi yetişen şehirlili münevver kesim aynı zamanda son 70 yıldır iktisadi kaynakları yöneten kesimdir. SSCB dağılma sürecinde devlet otoritesinin ortadan kalkmasıyla özelleştirme adı altında devlet varlıkları adeta yağmalanmıştır. Tacikistan için de sistem değişirken kendi içerisinde Tacik oligarkları ortaya çıkmıştır. Bu oligarklar aslında Sovyetlerin son döneminde Tacikistan ekonomisini perde gerisinde yöneten ve bazı bölgelerde tekel kurmuş kişilerdir.

Nisan 1973 tarihinde Abdullah Nuri rehberliğinde kurulan İslami Rönesans Hareketi 1990 yılında Tacikistan İslami Hareketi olarak anılmaya başlamıştır⁴. Tacikistan resmi söylemi bu hareketin İran'da olduğu gibi bir "İslam Devrimi" amaçladığını iddia etse de bu konu çok

³ http://www.asharqalarabi.org.uk/markaz/m_abhath-03-09-10-2.html

⁴ <http://nahzat.org/wp-content/uploads/2017/04/Tarikhi-mukhtasari-HNIT.pdf>

tartışmalıdır⁵. İran devriminin söylem ve yayınları dağlık bölgelerde, İran ve Afganistan’da yaşayan Tacikler arasında okunmakta ve öğrenilmektedir.⁶ 1988 yılı sonlarına doğru bazı Tacik din adamları Farsçanın resmi dil olması için faaliyetler yürütmeye başlamıştır (Nur, H.1374: 31). Toplum nezdinde fazlasıyla destek bulan bu eylemler sonucu Tacik Meclisi 22 Temmuz 1989 tarihinde Farsçayı resmi dil olarak kabul etmiştir. 1989 – 1991 arası dönem birçok siyasi parti ve hareketin kurulduğu ve eski Sovyet rejiminden kalan siyasi seçkinlere karşı muhalefete başladığı dönem olarak adlandırılabilir. Resmi dini kurumların başı olan ve aynı zamanda yüksek Sovyet üyesi Hacı Turacanzade ders müfredatına dini derslerin konulması ve dini bayramların kutlanması talebinde bulunmuştur. Diğer Müslüman ülkelerden gelen yardımlar ile camiler ve medreseler yapılmaya başlanmıştır.

Otoriter/totaliter SSCB döneminde Tacikistan’da yapılan sözde seçimlerin halk için hiçbir anlamı yoktur. Fakat ilk defa 1990 parlamento seçimleri perestroyka sebebiyle nispeten daha özgür bir ortamda gerçekleşmiştir. Komünist parti karşıtlarının oluşturduğu muhalefet kitlesinin seçimlerde etkin olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu önemli seçim arifesi Şubat ayında iç savaşın başladığı tarih olmasa da belki de temelinin atıldığı an kabul edilebilecek olaylar başlamıştır. 1990 yılında Bakü’de meydana gelen Ermeni – Azerbaycan Türkleri arasındaki çatışma sonucu, SSCB Bakanlar kurulu bazı Ermenilerin diğer Sovyet Cumhuriyetlerine dağıtma kararını almıştır. Duşanbe’ye gelen Ermeni sığınmacı sayısı fazla olmasa da halkın yeterli bilgi sahibi olmaması çok sayıda Ermeni’nin Duşanbe’ye getirildiği yönündedir. Bu söylentileri KGB’nin çıkardığı ve protestoları teşvik ettiği muhalefet hareketler tarafından ifade edilmektedir (Epkenhans, 2016: 124). Barışçıl amaçlarla başlayan protestolar aniden çatışmaya dönüşmüş, 24 kişi hayatını kaybetmiş, yüzlerce kişi yaralanmıştır.⁷ Hükümet Sovyet askerlerini kullanmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yüzlerce muhalif tutuklanmış onların aleyhine hükümet tarafından şiddetli propaganda yapılmaya başlanmıştır. Yeni kurulan İslami söylem kullanan partiler olayların sorumlusu ilan edilmiştir (Epkenhans, 2016: 45). Bu sıkıyönetim ve baskı ortamında girilen seçim sonucu 1990 seçimleri komünist Partinin zaferiyle sonuçlanmıştır. İki Komünist Parti üyesi ve ikisi de Sogd’lu olan Mahkamov ve Rahman Nabiyev seçimlerde yarışmışlardır. Var olan sansür derinleşmiş Tacik Sovyet Hükümetinin 1991 Ağustos’un SSCB ordusunun Moskova’daki başarısız darbe girişimini desteklemesi halk nazarında Mahkamov’un daha da itibar kaybetmesine sebep olmuştur.

31 Ağustos 1991 tarihinde Tacik Yüksek Sovyeti TSSC adını Tacikistan Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Tacikistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Kahar Mahkamov geniş katılımlı istifa protestoları sonucunda 4 Eylül 1991 tarihinde istifa etmiştir. Yüksek Sovyet Başkanı Kadrettin Aslanov başkanlık seçimleri yapılana kadar geçici başkan ilan edilmiştir. Tacikistan Komünist Partisi Tacikistan Cumhuriyeti’ni baştan demokratik parlamenter sisteme dönüştürecekti fakat bunun için yeterli siyasi tecrübe ve görüşe, yeterliliğe sahip değildi. Kurumların sadece isimleri değişmekte ama aslında siyasal açıdan pek değişen bir şey yoktu. Yeni cumhuriyetin başkanı doğrudan halk tarafından seçilecekti. Bunun için tüm İslami-millî söylemleri olan partiler Milli-Dini Hareket adı altında bir araya geldiler. Seküler söylemler içinde olan Tacikistan Demokrat Partisi gibi partiler ile Cumhurbaşkanlığı seçiminde ittifak içine girme kararı almıştı. Yeniden Doğuş Hareketi içerisinde “Tacik” kimliğini İran kimliği içerisinde gören Buhara ve Semerkant’ı kayıp şehirleri olarak gören mensuplar bulunmaktadır (Shapoatov, 2004: 13). Otonom olan Bedeşan bölgesinin daha otonom hale getirmek isteyen unsurlar da bulunmaktadır. Şubat olayları Devlet Hudnazarov ve Hacı Ekber Turacanzade gibi isimlerin siyaset sahnesine girmesine vesile olmuştur. Eski sistem yanlıları yüksek Sovyet’e baskı yaparak Kadrettin Aslanov’un görevden alınmasını yerine Rahman Babiyev’in atanmasını, İslami Yeniden Doğuş Partisinin faaliyetlerin durdurulmasını ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmesini sağlamışlardır. Muhalefetin sokağa çıkmasıyla geçici olarak sorun çözülmüş Kasım ayında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılan seçimlerde Rahman Nabiyev oyların %58’ini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimlerin sağlıklı yapılmadığı ve hile

⁵ <http://mit.tj/sites/>

⁶ Tacikistan İç Savaş başladığında ve sonrası Tahran Üniversitesinde benimde bulunduğum dönemde Tacik öğrencilerin Şiileştirme çabalarının ve devrim felsefesine inandırmanın pek mümkün olmadığı şahsi gözlemlerim arasındadır.

⁷ Otoriter ve totaliter rejimlerde bu gibi olaylarda doğru rakama ulaşmak pek mümkün değildir. Doğal olarak bu olayla ilgili farklı ölü ve yaralı sayıları mevcuttur.

olduğu söylenerek muhalefetin bazı kesimleri tarafından seçim sonuçları kabul edilmemiştir. Özellikle Başbakanlığında bir Sogd'luya verilmesi ve tüm siyasi gücünü muhalefeti tasfiye için kullanması 1992 yılında ülkedeki gerginliği had safhaya taşımıştır.

Özellikle Maksut İkomov ve Mirbaba Mirrahimov gibi önemli muhalefet isimlerinin tutuklanmaya başlaması muhalefetin tekrar sokağa inmesine sebep olmuştur. Muhalefet artık yeni bir anayasa yapılması ve onun ardından seçimlerin yapılmasını çok partili demokratik bir sisteme geçilmesini istemiştir. Hükümet yanlısı gruplarda meydanlarda toplanmakta, bu protestolar sebebiyle farklı kırsal kesimden ve bölgelerden gelen insanlar şehirlere yerleşmeye başlamışlardır. Bir bakanın Pamirlilerin ne gerçek Tacik ne gerçek Müslüman olduğu yönünde bir beyanatı (Epkenhans, 2016: 53) zaten Sogh'luların kurduğu hükümete soğuk olan Pamir bölgesi ahalisini daha da tahrik etmiştir. Cumhurbaşkanı'nın ilgili bakanın istifasını istemesine rağmen Seferali Kanjayev'in istifa etmeyip tahrik edici sözlere devam etmesi, meydanlarda toplanan muhalefetin istifa ultimatoyuyla sonuçlanmıştır. Adı geçen bakan istifa etmez ise halk doğrudan, gerekirse zorla istifa ettirecekti. Nitekim 21 Nisan 1992 günün muhalif unsurlar içinde Başbakan vekili ve milletvekilleri olan 17 kişi rehin alınmıştır. Bu olayın ardından bakan istifa etmiştir fakat Ulusal Güvenlik (İstihbarat) başkanlığına atanmıştır. Ona desteklerini göstermek için Kulabi bölgesinden insanlar Duşanbe'ye gelmeye başlamışlardır. Artık sokaklarda iki rakip bölgenin din adamları ve siyasilere tarafından tahrik edilen taraftarları başkent sokaklarına yerleşmeye başlamışlardır. Bunun ardından 29 Nisan 1992 tarihinde Kanjayev Yüksek Sovyet Başkanı seçilmiştir. Bunun üzerine muhalif unsurlar televizyon binaları ve şehir giriş çıkışlarını kapatmışlardır. Devlet Başkanı Nabiyev yayınladığı bir kararname ile özel silahlı birlikler kurulmasına karar vererek kendi yandaşlarına silah dağıtmaya başlamıştır. Bu silahlı unsurlar tarafından göstericilere açılan ateş sonucu birçok gösterici ölmüş ve yaralanmıştır. Muhalif unsurlar havaalanı ve tren yolları gibi ulaşım merkezlerini denetim altına almaya başlamışlardır. Ülkede hakimiyeti kaybettiğini anlayan Cumhurbaşkanı 7 Mayıs 1992 tarihinde hükümetin istifası dahil muhaliflerin taleplerini kabul ettiğini beyan eden protokolü imzalamıştır. Görüşmeler sürerken muhalifler Cumhurbaşkanı'nın da istifasını Yüksek Sovyet'in feshini ve yetkilerini ilerde kurulacak Milli Meclise devretmesini istemiştir. Ortaklaşa kurulan hükümette muhalefete 24 bakanlıktan 8'i verilmiştir. Şehirlerdeki silahlı unsurlar kırsala çekilmiştir fakat bu sefer kırsal kesimde hâkimiyet mücadelesi devam etmiştir. Sogd Sovyeti Tacikistan'dan bağımsızlığını ilan ettiğini açıklamıştır.

Haziran 1992 tarihinde Tacikistan kırsalında Rusya, Özbekistan, Kafkasya, Afganistan ve Arap ülkelerinden ve Rusya hapishanelerinden gelen savaşçıların karıştığı bir savaş başlamıştır. Tahminlere göre bu kirlili savaşta 100 bine yakın insan hayatını kaybetmiş, yüz binlerce insan sakat kalmış, bir milyon insan evinden göç etmek zorunda kalmıştır⁸. Hükümet, Rus ordusunu stratejik yerleri koruması için göreve davet etmiştir. Silahlı muhaliflerin çoğu ülkenin dağlık bölgelerini bir kısmı da Afganistan'a göç etmiştir. Çatışmalar Tacik- Afganistan sınırında Rus askerlerinin de hedef alındığı çatışmalara dönüşmüştür. Tacik taraflar sorunun kendi aralarındaki görüşmeler ile çözümleneceğini anlamış, Birleşmiş Milletler dâhil Rusya ve İran gibi ülkelerin ara buluculuğunu talep etmişlerdir.

Her iç savaşta olduğu gibi Tacikistan iç savaşına süreç içerisinde kendi yasadışı suç örgütlerini oluşturmaya başlamıştır. Çatışmanın başlarında hâkimiyeti kaybetti sanılan hükümet güçleri Rusya ve Özbekistan etkin askeri ve istihbarat desteğiyle durumu başkentte denetim altına almaya başlamıştır. Rus kuvvetleri doğrudan başkenti veya hükümeti hâkimiyet altına almak istememesi iç savaşın seyrini değiştiren kararlardan biri olmuştur. Özellikle Tacikistan'ın güneyinde silahlı muhalif güçlerinin Özbekistan desteğiyle etkisiz hale getirilmesi önemlidir. Silahlı muhalif unsurların kendi aralarında bölünmeleri ve yeterli lojistik imkân ve desteğe sahip olmaması savaşın gidişatını etkileyen diğer bir etkidir. Dağlık sınır bölgelerinde sadece muhalif unsurların değil silahlı hükümet yanlısı grupların olması da Tacikistan Birleşik Muhalefetini zor durumda bırakan unsurlardan sayılabilir. İç savaş sebebiyle yerlerinden olan ülke içinde ve dışında olan mültecilerin geri dönüş sürecinde yerleşim düzeni de pek hükümet karşıtı hareketlere fayda sağlayacak şekilde olmamıştır.

⁸ Benim Tacikistan'da bulunduğum dönemde iç savaş sonrası boşalan evler sonradan başkaları tarafından sahiplenilmiştir.

Tacikistan Birleşik Muhalefetine bağlı mülteciler Afganistan'da kötü şartlarda olması, bilhassa Kunduz'da, bir kısmının TBM haber vermeden veya anlaşma yapmadan ÷lkeye dönmesine sebep olmuştur. Bu durum doğal olarak TCM'nin görüşmelerde elini zayıflatan bir durum olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Hükümet ile TBM arasındaki barış görüşmeleri sonucu Mayıs 1995 tarihinde mültecilerin geri dönüşüne karar verilmişti fakat zaten çoğu mülteci zor şartlar ve can güvenliği gibi kaygılar nedeniyle ÷lkeye geri dönmüşlerdir. Şubat 1993 tarihinde BM yardım grubundan iki kişinin öldürölmesi artık Afganistan'daki mültecilerin BM yardımını almasını da engellemiştir. Afganistan'daki belli mülteci gruplarına İran ve bazı Arap devletleri de yardım etmekteydi.⁹

BM Haziran 1993 tarihinde Tacikistan İç Savaşı ile ilgilenmeye ve delegasyonlara başlamıştır. Rusya, Özbekistan ve İran'ın baskısıyla İmam Ali Rahmanov, Tacik Birleşik Muhalefiyle Nisan 1994 tarihinde Moskova'da BM gözetiminde Rusya, Özbekistan, İran, Afganistan ve Pakistan'ında katılımıyla görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler üç ana eksen etrafında yürümektedir. Birincisi iç savaşın doğurduğu mülteci sorunu, ikinci olarak ateşkesin sağlanması ve son olarak da Tacikistan'ın siyasi geleceğinin nasıl belirleneceğidir. Evlerini terk edenlerin imkânlar ölçüsünde geri dönüşü uygulanmaya başlasa da siyasi yönetim konusu en zor konuydu. Tacik Birleşik Muhalefetinin temsilcisi olarak Abdullah Nuri ve İmam Ali Rahmanov yüz yüze görüşmelere başlamış ve çatışmaların siyasi olarak çözölmesi yönünde anlaşmalar imzalamaya başlamışlardır.

Rusya'nın bölgedeki itibarı Tacikistan iç savaşı sürdükçe azalmakta ve Çin ile sınır sorunları yaşayan Tacikistan artık Rusya için önemli bir sorun haline gelmiştir. Rusya ve İran'ın 1994 yılından itibaren nükleer işbirliğine gitmesi İran'ın Tacikistan İslami Hareketi üzerinde artık masaya oturması için baskı yapmasına sebep olmuştur (Risen, 2001).¹⁰ 27 Haziran 1997 tarihinde Moskova'da BM gözetiminde İmam Ali Rahmanov ve Abdullah Nuri arasında imzalanan anlaşma ile Tacikistan İç Savaşı son bulmuştur (Jonson, 2006: 45). Böylece iç savaş sonrası imzalanan anlaşmayla Tacikistan adında İslam olan bir partinin yasal olarak siyaset yapabildiği tek Sovyet sonrası devlet olma özelliğine sahip olmuştur.

SONUÇ YERİNE

Tacikistan iç savaşı üzerine incelememiz sonucu savaşın sebepleri açısından üç ana mihver etrafında şekillenmektedir. Etnik ve dini söylemler ile desteklenmiş bölgeselcilik üzerinden siyasi/iktisadi hâkimiyet mücadelesi ve rekabet, hassas bir bölgede bulunan Tacikistan üzerinde jeopolitik kaygıları bulunan bölge devletlerinin olaylara taraf olması, eski Sovyet elitlerinin iktidarın gücünü bırakmak istememesi olarak belirtilebilir. Tacikistan'daki dağlık arazilerinin genişliği ve Afganistan sınırından Afganistan Tacikleri ile olan etkileşim iç savaşın uzamasına imkân sağlamıştır. Tacikistan İslami Hareket unsurlarının Afganistan'da aldığı silahlı ve ideolojik eğitimin Tacikistan iç savaşındaki etkisi de yadsınamaz. Fakat bu etkiler iç savaşın doğuşu değil uzaması ve seyri üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

İç savaş bir ÷lkenin kıyametidir ve çoğu zaman kolay bir siyasi çözölümü yoktur. Tacikistan zaten zayıf olan iktisadi alt yapısını daha da harap ederek, içtimai insani dokularını tahrip ederek, sağlık ve eğitim sistemlerini zayıflatarak ve iç savaşın acımazlığını yaşayarak bunu öğrenmiştir. Tacikistan'da Sovyet sonrası yeni dönemde Neo-Sovyet Tacik siyasi ve iktisadi elitin gücü devretmek istememesi, bölgeselcilik ve etnik kimlik üzerinden çatışmalar, bölgesel devletlerin çatışmalara taraf olması, Sovyet dönemi uykuya yatan düşmanlıkların gün yüzüne çıkması ve iktisadi ve bürokratik yozlaşma iç savaşın olağan sebeplerinden sayılabilir. Tacikistan'ın kendisi, otonom, idari bölgeleri ve Sovyet iktisadi anlayışının oluşturduğu içtimai hiyerarşi Tacikistan iç savaşının taraflarını belirleyen unsurları teşkil etmiştir. Bu bağlamda, süreç içerisinde başka etkenler olsa da,

⁹ İran ve Arap devletleri doğal olarak kendine müzahir kesimlere yardım ve ideolojik ve siyasi yönlendirme yapmaktaydılar.

¹⁰ Tacikistan İslami Hareketi Lideri ve Tacikistan Muhalefetinin ortak temsilcisi merhum Abdullah Nuri ile Tahrân'da yaptığım görüşmede ve diğer hareketin temsilcileri ile yaptığım görüşmelerde bu açıkça bana ifade edilmiştir. Özellikle Amerikan istihbarat servislerinin basın üzerinden yayımladığı Abdullah Nuri ve Tacikistan İslami Hareketi ile El Kaide arasında irtibat kurulmaya çalışılması ve Abdullah Nuri'nin Usama Bin Laden ile İran istihbaratı arasında aracı gösterilmesi sahanın gerçekleriyle örtüşmemektedir.

Tacikistan iç savaşının Sovyet idari, kültürel ve siyasi mirası üzerinden çıktığını ifade edebiliriz. Tacikistan iç savaşı üzerinden yirmi yıldan fazla bir süre geçmiş olsa da henüz Tacikistan sahip olduğu bu sorunları çözebildiği pek söylenemez.

KAYNAKÇA

- Blattman, C. ve Miguel V., Civil War, *Journal of Economic Literature* 2010, 48:1, 3–57.
- Hoeffler, A. On the Causes of Civil War, *Draft Chapter for the Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict*, Michelle R. Garfinkel ve Stergios Skaperdas, (Eds.) 2012.
- Bergne, P. (2007). *The Birth of Tajikistan National Identity and the Origins of the Republic*, L.B. TAURIS, New York.
- Williams, N. S. New Documents in Ancient Bactrian Reveal Afganistan's Past, *Newsletter of the International Institute for Asian Studies*, March 2002.
- Carr, E. H. (2005). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi I 1917-1923*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Golden, P. B. (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Ötüken, İstanbul.
- Epkenhans, T. (2016). *The Origins of the Civil War in Tajikistan, Nationalism, Islamism and Violent Conflict in post-Soviet Space*, Lexington, Maryland, USA.
- Frye, R. N. (1998). *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*, Princeton Series on the Middle East, Princeton.
- Marat, E. (2008). National Ideology and State- building in Kyrgyzstan and Tajikistan, John Hopkins University USA.
- Thibault, H. (2014). Religious Revival in Tajikistan: The Soviet Legacy Revisited, <https://pdfs.semanticscholar.org>.
- Matveeva, A. (2005). *Tajikistan: Evolution of the Security Sector and the War on Terror, Facing the Terrorist Challenge: Central Asia's Role in Regional and International Cooperation*, 133- 155.
- Kandil, M. M. M. *Ennizaü'ş Şuyüü'l İslami*, http://www.asharqalarabi.org.uk/markaz/m_abhath-03-09-10-2.html
- Таърихи мухтасари Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон (ҲНИТ), <http://nahzat.org/wp-content/uploads/2017/04/Tarikh-mukhtasari-HNIT.pdf>.
- Risen, J. (2001). *A Nation Challenged: Qaeda Diplomacy; Bin Laden Sought Iran as an Ally, U.S. Intelligence Documents Say*. [Web: <https://www.nytimes.com/2001/12/31/world/nation-challenged-qaeda-diplomacy-bin-laden-sought-iran-ally-us-intelligence.html>, Erişim Tarihi: 27.10.2019]
- Şemşü'l-Hak Nur, *İslam ve Nehzedi İslami der Tacikistan-ı Muasır* (H.1374). Defteri Edebiyatı İnkilabı İslami.
- Shapoatov, S. (2004). *The Tajik Civil War: 1992-1997*, A thesis submitted to the graduate school of social sciences of middle east technical university, The Department of Euroasian Studies.
- Jonson, L. (2006). *Tajikistan in the New Central Asia Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam*, I.B. Tauris, USA.
- Заминаҳои пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ-динӣ дар ҷаҳони муслмонӣ, <http://mit.tj/sites/>.